

Ett starkare skydd för den sexuella integriteten SOU 2016:60

Remissvar Unizon

Sammanfattning och allmänna kommentarer

Sammanfattningsvis anser Unizon att sexualbrottskommittén har arbetat utifrån höga ambitioner och betänkandet *Ett starkare skydd för den sexuella integriteten* (SOU 2016:60) innehåller flera behövliga reformer.

De rättsprinciper som styr Sveriges domstolar utgår från att vi lever i ett jämställt och jämlikt samhälle. Så ser inte verkligheten ut. Män utgör runt 98-99% av alla anmälda sexualbrottsförövare och kvinnor utgör 97-98% av de som utsätts. När ord står mot ord går många män fria från ansvar. Det går inte helt att lagstifta bort problemen med mäns sexuella våld men ett rättsväsende som åtminstone har kunskap om hur verkligheten ser ut och som tar till sig den forskning och kunskap som finns är ett absolut krav som måste uppfyllas i en modern rättstat. Att det ökande anmälda fallen av våldtäkt inte leder till fler åtal och fler fällande domar är oroväckande och ett allvarligt problem för rättstryggheten för kvinnor, tjejer och barn i Sverige.

Utgångspunkten för varje lagstiftningsförändring måste vara att hävda kvinnor, tjejer och barns självbestämmande över den egna kroppen och de män som utövar det sexuella våldet måste hållas ansvariga för sina handlingar.

Unizon tillstyrker förslaget om en lagstiftning baserad på frivilligt deltagande och kriminaliseringen av oaktsamhet vid sexualbrott. En sexualbrottslagstiftning som bygger på ömsesidig frivillighet borde vara en självklarhet för ett samhälle som har politiska målsättningar om att mäns våld mot kvinnor skall upphöra. Sverige har också enligt Istanbulkonvention förbundit sig att kriminalisera alla sexuella handlingar som sker utan motpartens samtycke. Sverige har således ratificerat konventionen utan att uppfylla kraven i art. 36. Även brott som har begåtts oavsett om förövaren hade uppsåt eller inte borde likväl vara straffbart. Oaktsamhetsbrotten är de åtgärderna i utredningen som Unizon anser har störst möjlighet att ge rättsväsendet förutsättningar för fällande domar och är därför utredningens viktigaste förslag i lagteknisk mening.

Unizon motsätter sig förslaget om att ersätta brottsrubriceringen *våldtäkt* med rubriceringen *sexuellt övergrepp*. Våldtäkt innebär alltid en form av våld, även om det inte alltid förekommer fysiskt våld. Att våldtäkt är en *våldshandling* och en form av *mäns våld mot kvinnor* är en viktig juridisk och politisk utgångspunkt. Begreppet *sexuellt övergrepp* skulle innebära att lagstiftningen signalerar att brottet inte längre ses som lika allvarligt. Det finns heller inga belägg för att en ändrad brottsrubricering skulle leda till fler anmälningar eller till att synen på vad som är en våldtäkt skulle förändras i riktning mot att ansvaret läggs på förövaren som Unizon anser är den viktigaste principen, både juridiskt och politiskt.

Sexualbrottslagstiftningen tillhör den del i brottsbalken som förändras ofta. I takt med att det allmänna rättsmedvetandet och sexuella beteenden förändras så förändras

lagstiftningen. Lagstiftningen släpar dock alltid efter och så är fallet just nu. Debatten om att kriminalisera icke-frivilliga sexuella handlingar har spelat stor roll för att en modern lagstiftning som verkligen skyddar den sexuella integriteten ska komma till stånd. Det viktiga är dock att den nya lagstiftningen skapar förutsättningar för fällande domar i de fall där övergrepp och kränkningar har begåtts, oavsett om det innefattar våld, tvång, hot eller en särskilt utsatt situation. Att byta namn på brott och införa nya graderingar är att lägga tid och kraft på åtgärder som kanske inte leder till detta. För att åstadkomma fler anmälningar, bättre utredningar samt en rättvis rättslig hantering krävs bättre kunskap om vad en våldtäkt är, hur man anmäler och framförallt fällande domar vid straffbara handlingar så att den som utsatts känner att det är möjligt att anmälan kan leda till påföljd. Det säkraste sättet att visa att våldtäkt är ett allvarligt brott är att höja minimistrafvet och att koppla tiden i fängelse till adekvat behandling/beteendeförändrande insats som följer tiden för påföljden, inte att införa ytterligare en gradering det vill säga *synnerligen grovt sexuellt övergrepp*. Det kan också vara aktuellt med nya rubriceringar som innefattar andra handlingar än tidigare.

Lagen som normativ kraft

Att det finns en tydlig och väl fungerande lagstiftning är en del av ett förebyggande arbete som syftar till att motverka förekomsten av våldtäkter. Om lagstiftningen inte fungerar, och om våldtäkter framställs som, och i många fall är, straffria så är det förebyggande arbetet både mindre verksamt och svårare att genomföra. Att hävda att vi inte behöver strängare straff för sexualbrott och enbart mer förebyggande arbete är felaktigt. Samhället behöver både och. Både universellt förebyggande arbete mot våld som når alla unga *och* ansvarsutkrävande från de som begår brottsliga handlingar. Unizon vill poängtera vikten av en förbättrad sexualundervisning som fokuserar på gränser, integritet och vikten av ömsesidighet och som utgår ifrån att samhället inte är jämställt. Maskulinitetsnormer som är kopplade till makt, dominans och kontroll över kvinnor och tjejers kroppar måste motverkas genom en genusförändrande sexualundervisning. Att minska och begränsa spridningen av pornografi är centralt i detta arbete. Idag är pornografin grövre och mer tillgänglig än någonsin. Unga pojkar, killar och män som tittar på filmer som erotiserar och normaliserar övergrepp på kvinnor och barn, gratis, dygnet runt för vem som helst, påverkas av detta och sexualbrotten kommer inte att minska om vi inte synliggör den belagda kopplingen mellan porr och mäns sexuella aggressioner. Vidare krävs att hela rättsväsendet kontinuerligt och obligatoriskt utbildas och har den kunskap som krävs om mäns våld mot kvinnor, genus och makt och därmed har förutsättningar för att utveckla den praxis som krävs och för att döma enligt lagstiftningens intentioner.

5.4 Behåll brottsrubriceringarna våldtäkt och sexuellt övergrepp

Utredningen föreslår att brottsrubriceringen *våldtäkt* ska ersättas med *sexuellt övergrepp*. Unizon avstyrker förslaget. Det finns flera anledningar till att behålla våldtäktsbegreppet:

Våld är mer än fysiskt våld

Utredningen vill ta bort ordet våldtäkt för att tydliggöra att brottet inte kräver förekomsten av våld. En så snäv syn på våld (som enbart *fysiskt* våld) stämmer inte överens med vedertagna juridiska och politiska våldsdefinitioner. I den nationella

strategin mot mäns våld mot kvinnor som presenterades hösten 2016 beskrivs våld enligt följande:

”Strategins tillämpningsområde är därför alla former av fysiskt, psykiskt och sexuellt våld och hot om våld som riktas mot kvinnor och flickor, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck med skiftande uttryck såsom könsstympning och tvångsäktenskap.” (Skr 2016/17:10 s 114)

Även en jämförelse med andra brott visar att rubriceringar där ordet våld är en del kan innefatta mer än fysiskt våld. Ett tydligt exempel är brottet *våldsamt* motstånd som enligt brottsbalkens (kap 17 § 4) inbegriper såväl handlingar av fysiskt våld som att sätta sig i motvärn på andra sätt. Begreppet våldtäkt kopplar även samman brottet med det bredare arbetet för att mäns *våld* mot kvinnor ska upphöra. Att ersätta ordet våldtäkt med sexuellt övergrepp skulle därmed få konsekvenser för hela politikområdet mäns våld mot kvinnor. Kvinnorörelsen har under många år arbetat för att utvidga våldsbegreppet genom att synliggöra flertalet handlingar som män utsätter kvinnor för. Istället för att ta bort våld ur brottsrubriceringen borde rättsväsendet och politiken konsekvent definiera våld på det sätt som beskrivs i den nationella strategin och i andra politiskt vedertagna definitioner. Med en lagstiftning som bygger på ömsesidig frivillighet borde det vara självklart att alla handlingar som inte är frivilliga är våldshandlingar.

Ett nytt begrepp kommer inte tillrätta med problemet med fördomar

Utredningen lyfter att det är problematiskt att allmänhetens uppfattning om vad en våldtäkt är skiljer sig från ordets sanna betydelse (s.189). Resonemanget utgår från att den seglivade myten om att den typiska våldtäkten sker genom överfall lever kvar. Detta trots att forskning, kunskap och kvinnors och flickors erfarenheter visar att våldtäkt kan ske på många olika sätt. Synen på våldtäkt kan antas ha förändrats efter de senaste årens intensiva samhällsdebatt och sedan den senaste reformen 2005 då kravet på våld och hot togs bort som rekvirit för våldtäkt. Det starkaste beviset på detta är det ökande antalet anmälningar. Fler och fler kvinnor definierar icke frivilliga sexuella handlingar som våldtäkt och anmäler detta som ett brott till polisen. Om det skulle vara så att myten om den stereotypa våldtäkten ändå lever kvar så borde problemet inte vara själva ordet våldtäkt. Fördomarna om vad en våldtäkt är beror snarare på ojämställdhet mellan kvinnor och män och stereotypa föreställningar om sexualitet. Istället för att ändra brottsrubriceringen bör resurser satsas på ökad kunskap, bättre utredningar, och högre prioriteringar av sexualbrott inom hela rättsväsendet. Utredningen hävdar dessutom att *sexuella övergrepp* är ett bättre begrepp än *våldtäkt* eftersom det är lättare för förövaren att känna igen sig i. Lagstiftning finns för att skydda den som utsatts och förövarens uppfattning om vad som är vad är ovidkommande i sammanhanget. Att byta brottsrubricering till *sexuella övergrepp* skulle innebära att det som tidigare kallats våldtäkt går från att beskrivas som en våldshandling till att beskrivas som en *sexuell* handling. Den som utsatts för våldtäkt upplever dock inte brottet som sex, själva ofrivilligheten innebär ju att handlingen är en våldtäkt och inte sex som per definition är något ömsesidigt. Studier med förövare har visat att övergreppen i grunden handlar om makt och dominans – och inte om sexualitet. Att män och killar uppmuntras att tycka att makt, kontroll och våld är sexualitet och sex är ytterst problematiskt och lagstiftningen ska inte bidra till detta.

Begreppet sexuella övergrepp uppfattas mindre allvarligt än våldtäkt

Personer som utsatts för våldtäkt upplever ofta att de inte blir tagna på allvar och att deras upplevelser bagatelliseras. Inte sällan får de höra att de inte alls har utsatts för våldtäkt, utan att de "endast" utsatts för ett *sexuellt övergrepp*. Att byta ut ordet *våldtäkt* mot ett svagare begrepp som dessutom redan används för att avdramatisera själva brottet riskerar att försvaga de utsattas ställning. Förslaget innebär en risk för att den utsattas upplevelse av brottet förminskas. Att råda bot på de stereotypa bilderna av brottet genom att ersätta ordet *våldtäkt* med *sexuella övergrepp* är att gå förövaren till mötes, då man väljer en term som inte ses som fullt lika allvarlig. Det skulle också sända en signal om att lagstiftningen försvagas. Även om detta inte är utredningens intention är sannolikheten stor att allmänheten kommer att uppleva förändringen som att brottet blir mildare.

Fler anmälningar eller inte?

Utredningen menar att såväl förövare som brottsutsatta skulle känna sig mindre stigmatiserade av brottsrubriceringen sexuellt övergrepp och att detta skulle leda till fler anmälda fall. Men internationella erfarenheter talar emot detta. I Kanada genomfördes på 80-talet liknande förändring där *rape* byttes mot *sexual assault*. En av förhoppningarna bakom förändringen var just att fler skulle anmäla, vilket inte blev fallet. (Kwong-leung Tang 1998; Makin, Kirk 2013).

Liknande erfarenhet har vi i Sverige när det gäller brottsrubriceringen *sexuellt ofredande* som med samma argumentation torde vara mindre stigmatiserande och därför leda till fler anmälningar. 2015 var antalet anmälda fall av sexuellt ofredande 8 840, samma siffra för våldtäkt var 5 918 (Brå). Sexuellt ofredande kan anses vara likt begreppet *sexuellt övergrepp*. Trots det är anmälningarna av sexuellt ofredande få. Av detta kan slutsatsen dras att det som avgör om en person anmäler ett brott inte är rubriceringen. Det som däremot spelar roll är den utsattas kunskap om att det som skett är brottsligt, bra bemötande från hela rättskedjan och stöd under processen. Hur samhället hanterar den misstänkta förövaren spelar också stor roll. Den viktigaste orsaken till att utsatta inte anmäler är vetskapen om att så få fall leder till åtal och fällande dom, vilket knappast förändras av att brottet får ett nytt namn.

Våldtäkt – stigmatiserande eller inte?

Ett annat argument för att ändra brottsrubriceringen är att termen *våldtäktsoffer* är stigmatiserande och riskerar att bli en identitet för den utsatta. Utredningen argumenterar för att det skulle vara bättre att uttrycka att en person har *utsatts för ett sexuellt övergrepp* för att på så sätt rikta fokus mot förövaren och inte göra gärningen till en del av den brottsutsattas identitet. Detta kan dock uppnås genom att uttrycka att personen har *utsatts för våldtäkt* och därmed undvika ordet *offer*.

Att våldtäkter och andra sexualbrott innebär olika former av skada för den som utsätts ändras inte genom att undvika ordet våldtäkt.

Rubriceringen *sexuellt tvång* sätter fokus på förövaren

Även när det gäller förslaget att ändra rubriceringen *sexuellt tvång* till *sexuellt kränkt* har utredningen en snäv tolkning som innebär att tvång endast är *fysiskt tvång*. Begreppet *sexuellt tvång* sätter till skillnad från det föreslagna *sexuellt kränkt* även fokus på förövaren, till exempel han *tvång* istället för hon blir *kränkt*.

5.2 Samtyckeslagstiftningen är självklar men långt ifrån enkel

Unizon tillstyrker utredningens förslag som innebär att straffansvar ska inträda när en person genomför en sexuell handling med någon som inte deltar frivilligt. I ett samhälle som strävar efter jämställdhet mellan kvinnor och män är det självklart att sexuella handlingar som inte båda parter har samtyckt till ska vara olagliga. Vi välkomnar även utredningens förslag om att valet att delta frivilligt ska ha kommit till uttryck, det vill säga *vilja att delta* ska ha kommunicerats och inte *viljan att inte delta*. Samtidigt finns anledning att ta de utmaningar som följer av en samtyckeslagstiftning på allvar. Det blir viktigt att noga följa praxis för den nya lagstiftningen så att resultatet blir i enlighet med regeringens och utredningens intention.

Fokus flyttas från förövaren till den utsatta

I stället för att förövaren får svara på frågor om hur han har agerat, kan rättsprocessen komma att handla mer om hur den utsatta har kommunicerat sitt samtycke eller bristen på detsamma. Utredningen menar att denna oro är överdriven och att det redan idag är mycket fokus på målsäganden (s.181). Unizon håller med om att detta är ett stort problem redan i dag och vill därför påtala vikten av att följa utvecklingen på området samt att införa utbildning för rättsväsendet för att detta skall upphöra och inte förvärras.

Frivilligt deltagande förutsätter jämställdhet mellan män och kvinnor

En annan kritik som har lyfts i debatten och forskningen kring samtyckeslagstiftning handlar om att en sådan lagstiftning förutsätter att de inblandade parterna är fria och jämställda. I ett ojämnt samhälle där det finns förväntningar på tjejer och killar, kvinnor och män, kring sex, kan personer uttrycka sitt samtycke till handlingar som de upplever som obehagliga eller hotfulla på grund av maktobalans. Utredningen adresserar delvis problemet genom att lyfta ett antal omständigheter som ska innebära att ett uttryckt val att delta inte ska tillmätas betydelse på grund av denna maktobalans. Om någon har samtyckt till sex som en följd av våld, hot om våld eller annan brottslig gärning ska det inte räknas som att frivillig delaktighet har uttryckts. Det kan också handla om att en person har varit rädd, berusad, drogpåverkad eller i beroendeställning till förövaren (S.201).

Kan man samtycka till allt?

Samtyckeslagstiftning väcker också frågor om huruvida allt är lagligt så länge båda parter har uttryckt sin frivilliga delaktighet. Är det till exempel lagligt att utsätta en annan person för allvarligt våld som en del av en sexuell handling om personen i fråga har samtyckt? Denna frågeställning har varit aktuell i flera tidigare rättsfall. Utredningen har inte tittat närmare på just detta men Unizon vill lyfta vikten av att följa utvecklingen av praxis noga gällande detta. Särskilt gällande de unga personerna mellan 15 och 18 år som utredningen i övrigt stärker skyddet för.

5.6 Sexuella handlingar över internet ska omfattas av samma lagstiftning

Unizon tillstyrker förslaget om ett tillägg om att övergrepp kan innebära att en person, eller ett barn, utsätter sig själv eller utsätts av någon annan än förövaren.

Förändringen möjliggör att sexuella handlingar som sker via telefon, internet eller annan media bättre kan omfattas av lagstiftningen för våldtäkt och sexuellt tvång.

5.7 Stärkt skydd för sexualbrott mot barn mellan 15 och 18

Unizon delar utredningens bedömning att det straffrättsliga skyddet för barn som är mellan 15 och 18 år bör stärkas. Vi tillstyrker förslaget om att det ska läggas till en särskild omständighet i lagen som innebär att det vid bedömningen av huruvida brottet är att anse som grovt särskilt skall beaktas att brottet har riktats mot ett barn, alltså alla personer som inte fyllt 18 år. Unizon anser dock att alla personer under 18 år ska omfattas av denna särskilda omständighet och att det inte skall läggas vikt vid den helhetsbedömning som utredningen anser behövs i enskilda fall. Alla brott mot barn skall ses som grova och andra försvårande omständigheter skall inte krävas.

5.8 Införandet av synnerligen grov våldtäkt

Utredningen föreslår att brottet synnerligt grov våldtäkt och synnerligen grov våldtäkt mot barn införs. Unizon är kritisk till en ytterligare gradindelning av lagstiftningen när det gäller våldtäkt. Att genomföra en sexuell handling mot någon mot dennes vilja, är alltid ett allvarligt brott. En ytterligare gradindelning är fel fokus och inte den genomgripande reform som behövs. Istället borde en höjning av minimistrafpen för de existerande brottsgraderna ske samt ett aktivt arbete för att göra påföljdsbestämmelserna mer nyanserade. När en strängare grad av ett brott införs skickas samtidigt en signal om att andra grader av brottet är mindre allvarliga. Av det följer att mer resurser läggs på att lösa de grova och synnerligen grova fallen på bekostnad av andra våldtäktsfall. Eftersom redan så få anmälda sexualbrott leder till åtal och fällande dom skulle detta vara allvarligt. De negativa effekterna av en ytterligare gradindelning skulle förstärkas än mer om utredningens förslag om att våldtäkt ska ersättas med sexuellt övergrepp går igenom.

5.9 Oaktsamhetsansvar för våldtäkt och sexuellt tvång

Utredningen föreslår att två nya brottsbeteckningar ska införas, oaktsamt sexuellt övergrepp och oaktsamt sexuell kränkning, eller med dagens brottsrubriceringar, oaktsamt våldtäkt och oaktsamt sexuellt tvång. Unizon tillstyrker förslaget som innebär ökade förutsättningar för åtal och fällande domar även i de fall där uppsåt inte kan bevisas. Att oaktsamhet ska beaktas vid sexualbrott har länge efterfrågats av kvinnorörelsen. Unizon vill dock uppmana att det noga bör bevakas att förändringen inte leder till mindre allvarliga påföljder generellt. Rättsväsendets och lagstiftningens utgångspunkt måste vara att män väljer sina handlingar, att de kan förstå sina handlingar och ta ansvar för dessa.

Vi anser vidare att brotten inte bara ska omfatta grov, det vill säga medveten, oaktsamhet utan även oaktsamhet av normalgraden där gärningsmannen har åsidosatt sin oaktsamhetsplikt. Detta skulle också vara mer konsekvent med en lagstiftning som bygger på frivilligt deltagande.

6. Bättre stöd till målsäganden under rättsprocessen

Unizon tillstyrker utredningens förslag om att ett målsägandebiträde omedelbart ska förordnas, att kraven på målsägandebiträdet ska skärpas och att bestämmelsen om substitution ska inskränkas. Vi anser även att det utöver detta finns mycket mer att göra för att bättre stödja målsägandebiträdet. Den av regeringen utlovade åtgärden att ändra i examensbeskrivningarna så att kunskap om mäns våld mot kvinnor ingår i

utbildningar för relevanta yrkesgrupper är avgörande för att rättsväsendet ska kunna utföra sitt uppdrag utifrån lagstiftarens intention. Det bör, förutom krav på kunskap om mäns våld mot kvinnor, även krävas att målsägandebiträdet i våldtäktsfall ska ha status som advokat.

7. Särskilt avseende 7.4.4 om Sveriges Domstolar

Vi vet att ett bra och professionellt bemötande av domstolens företrädare kan medverka till en bättre och snabbare återhämtning för de få brottsoffer som trots allt ändå är part i en huvudförhandling. Unizon välkomnar därför att utredningen föreslår att ett fortsatt arbete kring bemötandefrågor och en uppföljning av enskilda domstolars arbete ska ske. Unizon delar inte utredningens förhoppning att domare enbart genom att stärkas i sin ordföranderoll kommer att bli bättre på att avvisa ovidkommande frågor om exempelvis målsägandes tidigare sexuella historia. Det har under lång tid påtalats att det finns ett oerhört stort behov av en kunskapshöjning inom Sveriges Domstolar gällande bland annat sexuellt våld. Motståndet mot detta är dock stort och Unizon har dessvärre inte någon anledning att se att det kommer att ändras inom den närmsta tiden. Unizon förordar därför en ändring av nuvarande ordning så att det skall krävas rättens tillåtelse på förhand för att frågor som rör målsägandens tidigare sexuella erfarenheter ska få ställas. Det är möjligt att, som utredningen skriver, frågor som målsäganden uppfattar som kränkande och därmed ovidkommande kanske inte alltid är det. Unizon ser dock inte att detta är ett argument mot en ändring då en ändring ju skulle innebära att det är rätten i sin helhet och inte målsägande som ger sin tillåtelse till frågor.

I övrigt håller Unizon med om att det är positivt att flera domare intresserar sig för sin domarroll och den som rättens ordförande. Dock är det problematiskt att dessa kurser dels enbart verkar locka relativt nya domare och dels att den inte är obligatorisk. Detsamma gäller även utbildning som inte rör domarrollen specifikt utan kurser rörande till exempel sexualbrott. Utredningen väljer att i sammanhanget hänvisa till att behovet av utbildning inte enbart rör domstolarna utan hela samhället. Detta är naturligtvis rätt och oerhört viktigt. Utredningen nämner också behovet av utbildning i ett tidigare skede vilket Unizon flertalet gånger påtalat. Som ovan nämnts hyser Unizon nu goda förhoppningar om att en ändring i examensordningen, gällande bland annat juristlinjen, genomförs avseende kursinnehåll rörande sexualbrott. Faktum kvarstår dock att få andra myndigheter eller delar av samhället så hårdnackat uppvisat ett så starkt motstånd mot utbildning inom detta kunskapsområde som domstolsväsendet gjort. Dessutom kommer vi under många år framöver ha ett stort antal domare som inte kommer ha omfattats av förändringen i examensförordningen och därigenom inte kommer ha genomgått en grundutbildning med nödvändig kunskap. Därför vill Unizon avslutningsvis återigen understryka betydelsen av att Domstolsakademien inför obligatoriska kurser för samtliga domare i samband med att den nya lagstiftningen träder i kraft. Annars riskerar en stor del av utredningens berömvärda intentioner att gå om intet.

Stockholm 31 januari 2017

Zandra Kanakaris
Ordförande Unizon

Stockholm 31 januari 2017

Olga Persson
Generalsekreterare Unizon